

Mefisztónak van igaza

M. a gonosz, az ördögi, a „rossz” - legalábbis a köztudatban, ő viszont úgy jellemzi magát, mint aki mindig rosszat akar, és az eredmény mindig jó. A zsenikre - majd mindig - áll ez a képlet. Kiállhatatlan fráterek - az utókor persze megszépíti őket -, pusztítanak, ahol épp dolgoznak, a másik oldalon viszont olyasmit hoznak létre, ami nélkül nem lenne levegőnk, amitől másképp látjuk a világot, másképp élünk és halunk. Feyerabend, a tudományfilozófus par excellence ilyen figura volt: elpusztította a tudományelméletből a racionális világ, a leképező ésszerűség és a racionális kommunikáció maradékát is. A resztlijét is szétzúzta annak a hipotetikus összefüggésnek, ami a tudományfejlődés és ésszerűség között még fennállni látszott, felrobbantotta az egyetemesen érvényes tudományos kutatási módszer hiedelmét - innen a könyv címe, pláne német fordítása: „A módszerek kényszere ellen”. (Amit csak azért említek, mert a gondos magyar szöveg a német és angol kiadást összeveti, és az itt vagy ott felmerülő kiegészítéseket, netán „durvább” fogalmazásokat lábjegyzetben adja. Feyerabend ugyanis grafomán volt, állandóan újraírta szövegeit.)

A radikális ész-kritika ördögi tulajdonságához tapad aztán - méltatlanul - az a szlogen, amit a posztmodern tűzött zászlajára, és tudományos és egyéb relativizmus alaptétele lett, az *anything goes*, a bármi megteszi. Ami vulgárisan azt jelenti, hogy a történelemben nem volt olyan esemény, tendencia, ami helyére ne lehetne bármit - akár az esemény tagadását is - behelyettesíteni; nemcsak az ismeretlen dolgok kutatásának lehet tudománya, de a szeráf kutatásnak is van legitim alapja. Mindez - talán - félig-meddig a szakma bosszantására el is hangzott, le is van írva - Feyerabend mégsem ettől anarchista filozófus. Ő ugyanis nem ilyen marhaságokat akart bizonyítani. Ebben a gondolatsorban csak annyit, hogy az átöröklött, szentnek tekintett tudományos alapfeltevések, kánonként kezelt módszerek többet ártottak, mint használtak. Mert - mondja Feyerabend - ezek babonák. Az ötletburjánzás többet ér... A tudomány művészet: felfedezéseinek történetében nagyságrendekkel nagyobb szerepet játszik az öröklött tételek semmibevétele, az intuíció, az álom, a bakugrásos észjárás, mint a normál logika, módszertani mankó.

Itt rajzolódik ki e zsenitípus másik arca: ezek a gondolkozók új horizontot nyitnak, nemcsak visszafelé (tudománytörténet), hanem előre is - a tudományos kutatás új lehetőségei felé. Más szóval: könnyebbé teszik az elkövetkező zsenik pályáját. Feyerabend ilyen felszabadító ördög. (Miklós Tamás nagyszerű utószavától kölcsönzöm ezt a jelzöt.) Azt mondja ugyanis, hogy új dolgokat nem lehet régi előítéletek, előfeltételek, alapján kitalálni. Mert a tudománynak az a feladata, hogy új dolgokra (összefüggésekre, gyógy módokra, világmagyarázatokra) jöjjön rá. Viszont a dolgok „kitalálása” annyira irracionális, olyan álomszerű és abszurd esemény, hogy ha valaki szigorúan venné szakmáját, egyszerűen kidobná az így felöltő eredményt. De nem dobja ki, mert neki olyasmit kell kitalálnia, ami minden korábbi feltevessel, elfogadott tétellel, egyáltalán a tudományos rációval szemben áll. Munkájának akkor van értelme, ha nem áll be a sorba.

Hamarjában két példa ötlük eszembe. Az egyiket Szent-Györgyi Albert meséli (és én sem most először utalok rá): a seb azért gyógyul, mert azonnal beindul a hegesedés. E folyamat kutatása természetes adottság, legitim program - mondja Szent-Györgyi. Arra viszont senki sem gondolt - legalábbis előtte -, hogy a gyógyulás pillanatában miért áll le a hegesedési folyamat? A kiindulás egy „jelre” történik (seb keletkezése), elképzelhető, hogy van egy „leállító jel” a folyamat végén? A kérdés - bár kézenfekvő - pimasz és banalitásánál fogva megengedhetetlen. (Komoly tudós ilyennel nem foglalkozik: a gyógyulás az élet velejárója

stb.) Igen ám, de neki ez ütött szöveget a fejébe, mert a sejtburjánzással foglalkozott - ahol nincs ilyen „leállító jel” (rák), s eme banális jelenség felfejtésével akarta kezdeni a munkát. (A rák-rejtély megfejtése nem sikerült, de a leállító jelet megtalálta). Feyerabend nem sugall ilyen kérdéseket, ám a *Módszer ellen c.* könyv szelleme egész habitusával az ilyen gondolatcsírákat támogatja: igazi eredményt csak egy újfajta problémaalátás hozhat. Vagyis a tudományos problémát magát nem az élet, nem az anyag kínálja, azt a tudós „kreálja”, előtte „nincs”, utána viszont van mit megoldani. Ez a problémateremtő attitűd viszont csak az általános kiinduló tételekkel szemben tudja hozni magát. Feyerabend jelszava tehát: utat a furcsán, abszurd ugrásokban gondolkozó zseniknek! Akik mindig anarchisták.

A másik példa a penicillin felfedezése. A históriát már sokszor elmondták, nem is biztos, hogy pontosan ismétlem. Flemmingék egy este a fűtőtesten felejtettek egy preparátumot, ami másnapra tönkrement, mert megpenészedett. A „szabályos” eljárás kézenfekvő: az elszúrt anyagot ki kell dobni, a feledékeny kutatót le kell tolni. Náluk nem ez történt, ők a szabálytalan, a tilos úton mentek tovább: elkezdték vizsgálni, mi történt a preparátummal. Nem folytatom, a gyógyító penészgomba elkezdte pályafutását.

Feyerabend alapelv-robbantásai persze nem ilyesmikkel bíbelődnek, az ilyenfajta biztatások csak a könyv (és habitus) fonákjának következményei. A gondolat abszolút szabadsága többet használ a tudománynak, mint bárminő módszertani segédlet (korlátozás). Newton, mondja Feyerabend, akkora hibaszázalékkal írta le az általános gravitáció jelenségét és törvényeit, hogy akár saját kardjába is dőlhetett volna. „Newton gravitációelmélete a kezdet kezdetétől annyi nehézséggel bajlódott, hogy az akár cáfolatához is elegendő lett volna” - mondja Feyerabend. Mert egy sor jelenséget nem tudott vele megmagyarázni, de ez nem érdekelte. Ha normáltudomány nyomvonalán járt volna, nem merte volna leírni a gravitáció általános törvényét, hiszen bizonyos égi jelenségeket nem lehet vele magyarázni. Ő azonban - így Feyerabend - abból indult ki, hogy attól a tétel még igaz lehet, ha néhány hatókörébe eső jelenségre nem érvényes, ha néhány „tény” ellentmond a tézisnek. Szóval már Newton is anarchista volt. Galilei - Feyerabend kedvenc vesszőparipája - meg kókler, propagandista, tényeket elsinkófaló, elszabadult szellem. De a modernek sem járnak jobban: a kvantumelmélet számos ténnyel ütközik, mégis győz... Mert csak így megy a dolog.

Bírom ezt a fajta anarchizmust, ami persze nem azonos a politikaival, pláne a ma ismét divatossal, inkább a végső radikalizmus és a kegyetlenül élcelődő érvelés fedőneve. Feyerabendé a végső kérdésekkel való szembenézés - szigorú tudomány ide vagy oda: nincs kétségbevonhatatlan tudás. „A tudományos törvények revideálhatók, néha nem is csak részben helytelenek, hanem egészében hamisak, azaz olyan dolgokról beszélnek, amelyek nincsenek is.” Az utolsó mondat majdnem kaján röhögés, pedig nem az. Ebből a pozícióból következik az anarchista program: „egyetlen nézet sem lehet olyan »abszurd« vagy »erkölcstelen«, hogy az ismeretelméleti anarchista ne volna hajlandó fontolóra venni vagy megfogadni, és nincs módszer, amely nélkülözhetetlennek tünnék szemében. Csak az általános alaptételekkel fordul szembe félreérthetetlenül és föltétlenül, az általános törvényekkel, az olyanfajta általános eszmékkel, mint »az igazság«, »az ész«, »az igazságosság«, »a szeretet«, meg az általuk diktált magatartással, még ha azt nem is vitatja, hogy taktikailag sokszor helyes úgy cselekedni, mintha léteznének ilyen törvények (alaptételek, eszmék), és mintha hinne bennük.”

Ez bizony kemény pozíció, ráadásul magvát ma már nem csak ő veszi komolyan: beláttuk - bár némi hezitálással. (Kell némi metafizika is - mondja ő is, mi is mint utódok.) Más kérdés, hogy e tétel illusztrációja már inkább kvázikomoly - habár... -, ti. az a követelés, hogy legitim tudományos téma lehessen a boszorkányok létezésének kutatása vagy a ptolemaioszi rendszer érvrendszerének végiggondolása; persze majd kiderül, hogy miért jobb a másik, de az is, hogy a Föld-centrikus világbkép sem csak marhaság. Nagyobb károkat okoz az ész totalizáló - végső általánosságokat tételező - követelménye.

Ennek a gondolkozási habitusnak végállomása a (szimpla vagy teljes?) racionalizmus illúzióinak leleplezése. Miklós Tamás szellemesen mutatja ki e leleplezés ironikus pátoaszát: „a megismerés korlátlan elszabadításához kapcsolódó felhőtlen optimizmus megingása csakhamar a tudás újradomesztikálására tett kísérleteket vont maga után... [kiderült] hogy esetleg nem a világrejtvény megfejthetlensége, hanem megfejtése volna az elviselhetetlenebb." A tudományfilozófia - Kuhn, Popper, Lakatos munkássága óta - kritikai diszciplína: azt mutatja ki, hogy egy-egy tétel, elmélet, paradigma nemcsak logikai tételekre, végső igazságokra vezethető vissza, hanem korszellemre, társadalmi berendezkedések ideológiájára - minek következtében maguk a tények is másnak „látszanak". Ha viszont ezt a kritikai elméletet a tudományelméletre is alkalmazzuk, akkor jön ki Feyerabend eredménye: nincs igazság, nincs archimédészi pont, nem is biztos, hogy a valóságot kutatjuk, nem a ráció kormányozza a tudományos észet (pláne nem a tudomány tárgyát). Végállomás. A teljes önfelszámolás. Lenne.

Ezt azonban Feyerabend is tudja, így kerül vissza némi metafizika, nehogy má' belezuhanjunk a semmibe, amikor (közben) azért élvezzük a tudomány ilyen-olyan vívmányait (mikrochiptől atombombáig...). Miklós Tamás: „Ezért hagytak helyet a racionális filozófiában az emberi tudatot és szándékokat korrigáló, összehangoló, „racionalizáló" - tulajdonképpen rendszeridegen - csodás elemeknek, mint amilyen a kanti „*társiatlan társiasság*", a hegeli „*ész csele*", a schellingi „*soha nem objektíválódó kinyilatkoztatás*". Feyerabend - a kutató ész szabadságának védelmében - itt még kitart a teljes önfelszámolás mellett. Ám később már sejti, hogy a tudományos észet nem lehet magára hagyni, nem lehet a pórázról (minek a pórázáról is...?) lecsatolni. Élete végén szinte megrendítő őszinteséggel vall magányáról, egykori briliáns gondolatai félbemaradt korrekciójáról.

Voltaképp itt tartunk ma is: egyfelől tudjuk (már be merjük vallani), hogy nincsenek végső dolgok (igazságok, alapelvek, egységes módszerek); másfelől tudjuk - gyakoroljuk -, hogy bizonyos dolgokban hinni *kell* (metafizika, univerzális eljárási elvek, netán törvények), másokat fel *kell* tételezni. *Kell*, mert eredményre vezetnek. Feyerabend kamaszkori lázadása után ez is hozzátartozik a tudományelmélet felnőttkorához. A két tézistömeg (talán) együtt igaz. Illetve: ez a modern tudomány opportunizmusa, a *gyakorlati igazság* elfogadása. Miért ne fogadnánk el egy hipotézist/tételt, ha sikerre vezet? Legyen akár az Igazság fogalma, netán Mefisztó sugalmazása.

A két tétel - mondom - együtt él velünk, ám a kettő között még ott van egy harmadik - a félelem. Mert a tudományok ezt is ránk hozták: Dürrenmatt mesélt először erről (Fizikusok), de ezzel a félelemmel szinte állandóan szembesülünk: l. genomkutatás, a klónozott ember veszélye (úgyis itt lesz mindjárt, jobb lesz kitalálni, milyen legyen a személyije...). Feyerabend ezt is tudta/sejtette. Nagy figura volt.

Paul Feyerabend: A módszer ellen. Fordította **Mesterházi Miklós, Miklós Tamás, Tarnóczy Gabriella**. Budapest, 2002, Atlantisz. 640 oldal, 2995 forint.